वेऽपि वाक्यत्वे 'वह्निना सिञ्चति' इत्याद्यपि वाक्यं स्यात् । आकाङ्क्षा प्रतीतिपर्यवसानविरहः । स च श्रोतुर्जिज्ञासारूपः । निराकाङ्क्षस्य वाक्यत्वे 'गौरश्वः पुरुषो हस्ती' इत्यादीनामपि वाक्यत्वं स्यात् ।

निरुक्तयोग्यताविरहे । **वह्निनेत्यादि** । अत्र कारणस्य कार्यनिरूपितत्वनियमात्कार्यव्यतिरेकेणानुपपत्त्या सेकरूपे कार्ये भवत्येवाकाङ्क्षेति ध्येयम् । आकाङ्क्षामाह—**आकाङ्क्षेति** । प्रतीतेः पदार्थोपस्थितेः पर्यवसानमन्वयबोधजनकत्वेनेच्छाविरहः, तस्य विरहः । अभाव इत्यर्थः । नन्वेवमाकाङ्क्षापदस्याभावबोधकत्वे लक्षणापत्तिरित्यत आह—**स चेति** । प्रतीतिपर्यवसानविरहश्चेत्यर्थः । अभावाभावः प्रतियोगिस्वरूप एव, न त्वतिरिक्तः कल्प्यत इति भावः । अस्ति च 'पयसा सिञ्चति' इत्यादौ पयसेति पदार्थस्य सिञ्चतीति पदार्थेनान्वयबोधजनने श्रोतुरिच्छा । प्रतीतिपर्यवसानं च क्वचित्स्वाभाविकं क्वचिज्जनितान्वयबोधत्वेन । तत्राद्यमाह—**गौरिति** । अत्र गवादिप्रथमान्तपदोपस्थापितानां पदार्थानामभेदातिरिक्तसंबन्धेनान्वयबोधोऽव्युत्पन्न इति भवति पदार्थोपस्थितेरन्वयबोधजनने श्रोतुरिच्छाविरहः । अत्राभेदातिरिक्तसंबन्धेन बाधसत्त्वेऽपि सत्त्वादिसंबन्धेन बाधविरहरूपयोग्यतास्तीति ध्येयम् । द्वितीयं यथा—

वेति प्रश्न उपपद्यत इति । एकतिङ्वाक्यमिति तु शाब्दिकाः । एकतिङन्तार्थमुख्यविशेष्यकबोधजनकपदसमूह इति तदर्थः । तेन पचति भवति, पश्य मृगो धावति, ब्रूहि ब्रूहि देव दत्त इत्यादौ क्रियापदस्यानेकत्वेऽपि नैकवाक्यत्वहानिः । तार्किकाः पुनः सुबन्तसमूहः, तिङन्तसमूहः, सुप्तिङन्तसमूह इति विभागमाहुः । तत्र प्रथमः—त्रयः कालाः । इह वर्तमानत्वासंभवेन सन्तीत्यादेः दुर्ज्ञानत्वेन ज्ञायन्त इत्यादेश्चाध्याहारासंभवमामनन्ति । द्वितीयः—पचति भवति । तृतीयः—चैत्रः पचति । मीमांसकास्तु विधिर्निषेध इति द्विविधं लिङादिपदघटितं वाक्यमाहुः । तत्र विधिः—स्वर्गकामो यजेत । निषेधः—न कलञ्जं भक्षयेत् । इति दिक् । वाक्यबोधस्त्वेवम्—पूर्वं तावच्छब्दश्रवणादनन्तरं श्रोतुरात्मनि समुपस्थीयते तत्तदर्थः । समुदीयते च योग्यतादिवशेन तेषां परस्परं विशिष्टान्वयबोधेन । उपस्थितिश्च स्मृतिरेव । स्मृतिर्लोके समनुभूतपदार्थस्योद्बोधकसहकृतसंस्कारेण जायते । तत्रान्योद्बोधकस्यानुपलम्भाच्छब्दश्रवणस्यैव तत्संस्कारोद्बोधे कारणत्वमङ्गीक्रियते । एकसंबन्धिज्ञानस्यापरसंबन्धिस्मारकताया अन्यत्र दर्शनाच्छब्दार्थयोरपि परस्परं संबन्धित्वमवसीयते । अवसीयते च तस्यैव संस्कारोद्बोधकत्वम् । तथा च यदि शब्दानां पदार्थैः सह संबन्धो न स्यात्तर्हि ततोऽर्थस्मृतिर्न जायेत । स्मर्यन्ते चार्थाः शब्दैः । अतएव वाक्यपदीये—'सति प्रत्ययहेतुत्वे संबन्ध उपपद्यते । शब्दस्यार्थैर्यतोऽतस्तत्संबन्धोऽस्तीति गम्यते ॥' इति प्रत्ययहेतुत्वान्यथानुपपत्त्यैव तयोः संबन्धसद्भावानुमितिः स च संबन्धो वृत्तिरूप इति ॥

---

१. 'इत्यपि' ख-ग-घ. २. 'स च' ग-पुस्तके नास्ति. ३. 'अत्र—' इत्यादिः 'भवति' इत्यन्तः पाठः पुस्तकान्तरे त्रुटित इति प्रतिभाति. ४. 'स्वाभाविक एव' इत्यधिकं पुस्तकान्तरे. ५. 'अत्राभेद—' इत्यारभ्य '—ध्येयम्' इति पर्यन्तः पाठो नास्ति पुस्तकान्तरे.